

BÜRCƏLİ SİKKƏ DƏFİNƏSİ (XIII – XIV ƏSRLƏR)

Mayis Cəfərov
Aygün Məmmədova

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Bakı, Azərbaycan
e-mail: mayis1968@mail.ru
e-mail: aygun_kons@mail.ru

Xülasə. 1902-ci ildə Lənkəran rayonunun Bürcəli kəndində aşkarlanmış sikkə dəfinəsi barədə məlumat verilmişdir. Professor Yevgeni Paxomovun qeydə aldığı və təyinatını verdiyi bu dəfinədə Qazan xan (1294 - 1303) və səkkizinci hökmdarı - Ulcaytu (1303 - 1316) dövründə Təbriz, Marağa, Ərzincan və digər şəhərlərdə (dəqiq qeyd edilməyib) zərb edilmiş gümüş sikkələrin olduğu müəyyən edilmişdir. Dəfinənin sonrakı taleyi məlum olmamış və dövrümüzədək gəlib çatmamışdır.

Mövcud tədqiqatlara və müasir numizmatik tapıntılara əsasən, XIII əsrin sonu – XIV əsrin əvvəllərinə aid Azərbaycan zərboxanaları (Tovuz, Gəncə, Bazar və d.) barədə məlumatlar və nadir sikkələrin fotoları məqalədə təqdim edilmişdir.

Müvafiq dövrün pul təsərrüfatını açıqlamaqla yanaşı həm də dini inanc və ticarət əlaqələrini büruzə verən sikkələrin muzeylərə təhvil verilməsi vacibdir.

Açar sözlər: Lənkəran, Bürcəli, Elxanilər, sikkələr, dəfinə

Giriş

Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan ərazisində aşkarlanan Elxanilər (müasir tədqiqatlarda - Hülakülər 1256-1357) dövrünə aid numizmatik tapıntılar Azərbaycanın sosial-iqtisadi tarixinin, o cümlədən pul təsərrüfatının araşdırılmasında önəm kəsb edir.

Məqalədə məlumatın təqdim edildiyi Bürcəli dəfinəsi yalnız cənub zonasının numizmatik faktı kimi deyil, həm də milli numizmatikamızın tədqiqində önəmli faktıdır.

Dəfinədə aşkarlanan Qazan xan (1294 - 1303) və səkkizinci hökmdarı - Ulcaytu (1303 - 1316) dövründə Təbriz, Marağa, Ərzincan və digər şəhərlərdə (dəqiq qeyd edilməyib) zərb edilmiş gümüş sikkələr barədə müvafiq dövrün pul təsərrüfatını açıqlamaqla yanaşı dini inancı və ticarət əlaqələrini büruzə verir.

Dəfinədə olan sikkələr və uyğun dövrün numizmatikası müxtəlif araşdırmalarda [2; 3; 4; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12] tədqiq edilsə də, son dövrlərin tapıntıları yeni qənaətlər əldə etməyə imkan yaradır.

AMEA-nın müxbir üzvü, t.e.d., professor-numizmat Yevgeni Paxomov (1885 - 1965) hələ ötən əsrdə Lənkəran rayonundan 12 km cənubda olan Bürcəli kəndində (1992-ci ilə qədər Alekseyevka adlanıb) yerli sakinlərin saxsı küp aşkarladığını qeyd etmişdir. Professorun qeydinə əsasən, 1902-ci ildə aşkarlanan və ümumi çəkisi 1 kiloqramdan ibarət gümüş sikkələrdən ibarət bu küpdə sikkə dəfinəsinin olduğu müəyyən edilmişdir [1, s. 36].

Bu dəfinədəki sikkələrdən bəzilərinin üzü kağız üzərinə köçürülmüş və professor-numizmat Yevgeni Paxomov məhz bu rəsmlərə istinadən təyinat vermişdir.

Elxanilərin (müasir tədqiqatlarda - Hülakülər – 1256-1357) yeddinci hökmdarı Qazan xan (1294 - 1303) və səkkizinci hökmdarı - Ulcaytu (1303 - 1316) dövründə Təbriz, Marağa, Ərzincan və digər şəhərlərdə (dəqiq qeyd edilməyib) zərb edilmiş gümüş sikkələrdən ibarət bu sikkə dəfinəsi təəssüf ki, dağıdılmış və tarixi fakt olaraq günümüzədək qorunmamışdır.

Buna baxmayaraq, alimin əldə etdiyi numizmatik qənaətə, həmçinin müasir tədqiqatlara əsasən Elxanilər dövrünün şəhər-zərbxanaları və pul təsərrüfatı barədə imkan yaradan bu tapıntı dəyərli faktdır.

Monqol imperiyası dağılıdıqdan sonra yaranan Elxanilər (Hülakülər) dövlətinin ərazisi Fars körfəzindən Dərbəndə və Ceyhun çayından Misirə qədər uzanırdı. Gürcüstan, Trabzon imperiyası, Konya sultanlığı, Kilikiya çarlığı, Kipr krallığı, Heratın müəyyən qismi Elxanilərdən vassal asılılığında olmuş, vergilər ödəmişlər. Dövlətin paytaxtı Marağa, Təbriz, Sultaniyyə, sonra isə yenidən Təbriz olmuşdur.

Bürcəli dəfinəsində gümüş sikkəsi aşkarlanan Qazan xan Mahmudun (694 – 703= 1294 - 1303) hakimiyyəti dövrü bir sıra siyasi və iqtisadi islahatlarla yadda qalmışdır. Dini adı “Mahmud” (həmd edən) olan bu hökmdarın hicri 696 – 700 = 1296 – 1301-ci illərdə olan sikkə islahatı nəticəsində ölkədə pul təsərrüfatı sabitləşmiş, iqtisadiyyatda yüksəlişə nail olunmuşdu [4, s. 224].

Qazan xanın hakimiyyəti dövrü sikkələrini 2 qrupa ayırmaq mümkündür:

- islahata qədərki;
- islahatdan sonra.

Müasir numizmatik tədqiqatlara əsasən, bu hökmdarın hakimiyyəti dövründə iqtisadi islahatdan əvvəl Təbrizdən əlavə Mardin, Astarabad, Tus, Bağdad, Cəzirə, Curcan, Kabucamə, Nişapur və d. zərbxanalarda (orta çəki - 2,5 q) gümüş dirhəmlər, yarım dirhəmlər (1,08 q) və ikili dirhəmlər (4,32 q) zərb edilmişdir. Müxtəlif tipli belə sikkələrin üst tərəfinə ərəbcə: “Allahdan başqa ilah yoxdur, Muhəmməd Allahın rəsuludur” sözləri, arxa tərəfinə isə ərəbcə və uyğurca sözlər həkk edilmişdir [13].

Qazan xanın sikkə islahatı bir sıra müsbət nəticələr vermişdir:

- vahid qəbul olunmuş sikkə sistemi nizamlanaraq vahid əyar və çəkiyə malik qızıl və gümüş sikkələr zərb edilmişdir;

- yüksək sikkə əyarı alıcılıq qabiliyyətini artırmışdır;

- sikkə islahatı sayəsində daxili ticarət inkişaf edib genişlənmişdir. Sikkə islahatından əvvəl dövlət xəzinəsinin gəliri 1700 tükənə idisə, islahatdan sonra 2100 tükənə yüksəlmişdir.

- beynəlxalq ticarətdə istifadə edilən Qazan xan dövrünə aid yüksək əyarlı və dəyərli qızıl sikkələr dövlət xəzinəsinə yüksək gəlir qazandırmışdır.

- ticarətin inkişafı istehsal təsərrüfatının və şəhərlərin artımına səbəb olmuşdur. Bütün bunlar sikkə zərbinə tələbatın daha da artmasına, yeni zərbxanaların təsis edilməsinə, əvvəlki zərbxanaların yenidən işləməsinə rəvac vermişdir.

Uyğun dövrdə gümüş sikkələrdən əlavə qızıl dinarlar və mis felslər (Əbu İshaq, Ərciş, Dərcan, Dizmar, Ərzurum, Harran, İğ, İsfəhan, Mardin, Naxçıvan, Şəbestar, Şiraz, Siirt, Sinop, Sivas, Təbriz, Urmı – 2,1 - 2,6 q) zərb edilmişdir. Qazan Mahmud dövrünün aid bir sıra mis felslərinə şir (bəzən quş) və Günəş təsvirləri həkk edilmişdir [13].

Bu hökmdarın iqtisadi islahatından sonra - hicri 699 – 702 = 1299 – 1302-ci illərdə Vasit, Cəlalabad şəhərlərində altılıq gümüş dirhəmlər (və ya 1 gümüş dinar, 12,96 q) zərb edilmişdir.

Dövrün nadir sikkələri – Gəncə, Tovuz və Naxçıvanda zərb edilmişdir (şəkil 1).

Şəkil 1. Elxanilər. Qazan xan Mahmud (694 – 703= 1294 - 1303). Tovuz, 700 = 1300 - 1301, 3,66 q

Şəkil 2. Elxanilər. Qazan xan Mahmud (694 – 703= 1294 - 1303). Gəncə, 700 = 1300 - 1301, 2,1 q

Şəkil 3. Elxanilər. Qazan xan Mahmud (694 – 703 = 1294 - 1303). Naxçıvan, 701 = 1301-1302, 2,1 q

Şəkil 4. Elxanilər. Qazan xan Mahmud (694 – 703= 1294 - 1303). Naxçıvan, mis fels, 0,9 q

Qazan xan dünyasını dəyişəndən sonra onun vəsiyyətinə əsasən qardaşı – Ulcaytu (703 – 716= 1303 - 1316) hakimiyyətə gəldi. Bu xanın dini adı - “Muhəmməd Xudabəndə” (Yaradanın bəndəsi Muhəmməd) idi.

Qazan xanın uğurlu siyasətini davam etdirməyə çalışsa da, hicri 704 – 716 = 1304 – 1316-cı illərə aid aşağı əyarlı qızıl sikkələr və gümüş dirhəmlər Ulcaytunun idarəçiliyinin o qədər də uğurlu olmadığını təsdiq edir.

Ulcaytu dövrünün sikkələrinə əvvəlcə 4 xəlifə, daha sonralar isə 12 imam adları zərb edilmişdir [4, s. 240].

Dövrün nadir sikkələri Bazar zərbxanasında zərb edilmişdir.

Alazan (Qanıq) çayının sol sahilində, müasir Zaqatala rayonundan təxminən 25 km cənuba doğru Bazar kəndi yerləşir. Bu kənd Gürcüstanla həmsərhəddir. Zaqatala rayonunun Çobankol kəndində Bazar məhəlləsi vardır, həmçinin tarixi tədqiqatlara əsasən bu rayondakı Qımır kəndinin də tam adı – Qımır Bazar, Çar kəndinin tam adı isə - Çarbazar olmuşdur. XIX əsrin məlumatlarına əsasən, Zaqatala rayonunda Bazar Tala adlanan kənd mövcud idi.

Yuxarı Qarabağın Xaçın nahiyəsində Bazar kəndinin, Dəvəçi rayonunda “Yurd Bazar Anbarçı” adlı yaşayış yerinin olması tədqiqatlarla təsdiqlənmişdir [5, s. 110].

Beləliklə, yerli əhəmiyyətli Bazar zərbxanasının yerləşmə məkanı ilə əlaqədar müxtəlif fikirlər vardır, lakin belə sikkələrin tapılma məkanları onların yerli pul təsərrüfatında istifadə edildiyini təsdiq edir.

Şəkil 5. Elxanilər. Ulcaytu (703 – 716= 1303 - 1316). Bazar, 709 = 1310-1311, 4,2 q

Elxanilər dövründə Azərbaycanda Təbriz, Bərdə, Gülüstan (Şamaxı yaxınlığında qala), Varran (İsfəhan yaxınlığında), Gəncə, Marağa, Qarabağ (ərəzi adı), Urmiya, Naxçıvan, Tovuz, Əlincə, Sarayi-Mansuriyyə (Muğan düzündə), Səlmas (Urmiya gölündən şimali-qərbdə), Beyləqan, Qazaniyyə (Arquniyyə də adlandırılır, Təbriz yaxınlığında məntəqə), Əcnan (Naxçıvanda mis mədənləri ilə zəngin məkan), Şəhristani-Raşidi (Təbriz şəhərindən cənub-qərbdə) və d. zərpxanalar fəaliyyət göstərmişdir.

Araşdırmağa cəlb etdiyimiz Elxani sikkələrindən Yaxın və Orta Şərq, hətta Avropa ilə ticarət əməliyyatlarında istifadə edilmiş, çoxsaylı italiyalı tacirlərin Təbrizə gəldiyi, Hindistanla iqtisadi-mədəni əlaqələrin olması tədqiqatlarla təsdiqlənmişdir.

Çingizxan nəvələrinin təsis etdiyi Elxanlı və Qızıl Orda dövlətlərinin islamlaşması və türkləşməsi monqol istilasının müsbət tərəflərindəndir.

Bürcəli dəfinəsindən əlavə Elxanilərin sikkələri həm də Bakı, Füzuli, Ağdam, Beyləqan, Gəncə, Naxçıvan MR-da və d. məkanlarda aşkarlanmışdır.

Lənkəran rayonunun Bürcəli kəndində aşkarlanmış sikkə dəfinəsi XIII əsrin sonu – XIV əsrin əvvəllərində Azərbaycanın pul təsərrüfatında istifadə edilən gümüş sikkələr barədə təsəvvür yaratmaqla yanaşı, müvafiq dövrün ticarəti haqqında məlumat verən dəyərli faktdır.

Məhz müvafiq dövrün numizmatik tapıntılarına əsasən, Elxanilər imperiyasının gündəlik ticarətində əsasən - gümüş dirhəmlərdən (bəzən dinar kimi qeyd edilir), beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında qızıl dinarlardan, xırda ticarətdə isə mis fəslərdən istifadə edilmişdir.

Müasir numizmatik tədqiqatlar üçün həm metodoloji təyinat, həm də tarixi məlumatlar (topoqrafik qeydlər) baxımından bu dəfinə əhəmiyyət kəsb edir.

Bir sıra milli numizmatik tapıntılarımızın qanundan kənar yollarla digər ölkələrə ötürülməsi halları müasir dövrümüzün acınacaqlı problemidir. Belə tapıntıların xarici muzeylərdə qorunması və nümayiş edilməsi təbliğat baxımından önəmli olsa da (yanlış izahlar da istisna deyil), gənc nəsillə bu tapıntıları muzeylərə təhvil vermək və müasir qanunları izah etmək hər bir vətəndaşın borcudur.

Ədəbiyyat

1. Пахомов Е.А. (1938) Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа. Вып. II, Баку.
2. Раджабли, А.М. (1997) «Оккупационный чекан» и денежное обращение Азербайджана в XIII – XIV вв.// Нумизматика Азербайджана. Баку, Элм ва хаят, с. 85 – 90.
3. Северова, М. (1987) Два вида редких коммеморативных нумизматических памятников времени Хулагуидов // Нумизматика в Эрмитаже. С.П. с. 66 – 71.

4. Сейфеддини, М. (1978) Краткий обзор денежной реформы Газан-хана. Характеристика и описание монет Газан-хана и Ольджайту-султана // Монетное дело и денежное обращение в Азербайджане. Баку, Элм, , с. 224-240.
5. Под ред. Алиевой, Р. (2007) Энциклопедический словарь топонимики Азербайджана.. Баку, Шарг-Гарб.
6. Parlar, G. (2002) İlhanlılarda sikkə formları // Türklər. Ankara, YTY, s. 919 - 927
7. Yıldırım, M. Akyıldız, A. (2017) Konya müzesinde bulunan İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han dönemine ait sikkelerden örnekler // İSTEM, N 29 , s. 61-78.
8. Amitai-Preiss, Nitzan and Reuven Amitai Preiss. *Two Notes on the Protocol on Hulegu's Coinage*. Studies in Memory of Paul Balog. Israel Numismatic Journal, Volume 10, 1988-1989, pp. 117-128.
9. Badarch, N. (2005) The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV). Ulaanbaatar, Mongolia.
10. Heidemann, S. (1994) Das Aleppiner Kalifat (AD 1261) Vom Ende des Kalifates in Bagdad über Aleppo zu den Restaurationen in Kairo// E. J. Brill, Leiden,
11. Korn, L. (1998) Sylloge Numorum Arabicorum Tuebingen. Hamah IVc Bilad as-Sam III. Ernst Wasmuth Verlag, Tuebingen.
12. Smith, J. M, J. (1969) *The Silver Currency of Mongol Iran*. Jour. Economic and Social History of the Orient, Vol. XII, , pp. 16-41.
13. Ilkhanids // Islamic coins // zeno.ru.

BURJALI COIN TREASURE IS A NUMISMATIC FACT OF THE XIII-XIV CENTURIES

Mayis Jafarov

Aygun Mammadova

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

National Museum of History of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan

The article provides information about the coin treasure discovered in 1902 in the village of Burjali, Lankaran region. This treasure, registered and appointed by Professor Yevgeni Pakhomov, contains silver coins minted in Tabriz, Maragha, Erzincan and other cities (not specified) during the reign of Qazan khan (1294-1303) and the eighth Elkhani ruler Ulcaytu (1303-1316). The subsequent fate of the treasure is unknown and has not reached our time. Based on existing research and modern numismatic findings, the article presents information about Azerbaijani mints (Tovuz, Ganja, Bazar and others) and photographs of rare coins from the late 13th to early 14th centuries. It is important to hand over the coins to the museums, which reveal the monetary economy of the relevant period, religious beliefs and trade relations.

Key words: state, land, attack, recovery, journey, alien, loot

ВВ БУРДЖАЛИНСКИЙ МОНЕТНЫЙ КЛАД - НУМИЗМАТИЧЕСКИЙ ФАКТ XIII – XIV**Майис Джафаров****Айгюн Мамедова**

Лянкяранский государственный университет, Лянкяран, Азербайджан

Национальный Музей Истории Азербайджана, Баку, Азербайджан

В статье изложена информация о монетном кладе, найденном в 1902-м году в селе Бурджали Ленкоранского района.

Благодаря нумизматическому определению профессора Евгения Пахомова в кладе были выявлены серебряные дирхемы правителей Газан хана (1294 - 1303) и Улджайту (1303 - 1316) городов Тебриз, Марага, Арзинджан и др. (к сожалению точно не отмечены годы выпуска). Дальнейшая судьба данного клада неизвестна и он не дошел до наших дней.

Согласно исследованиям и новейшим нумизматическим находкам, в статье предоставлены фото и информация о монетах конца XIII - начала XIV вв. Азербайджана (Товуз, Гянджа, Базар и др.).

На данном этапе актуально предоставление в музее монет, раскрывающие историю монетного хозяйства, религиозные верования и торговые связи.

Ключевые слова: Ленкоран, Бурджали, Ильханиды, монеты, клад

Daxil oldu: 1.05.2021;

Çара qəbul edildi: 15.06.2021;

Çap edildi: 17.08.2021